

- 20.Евграфов П.Б. Что такое референдум? // Кримська правда. – 1990. – 15 листопада.
- 21.Сергійчук В. Український Крим. – К., 2001.
- 22.Смирнова Є.В. Загальнокримський референдум 20 січня 1991 р. в системі заходів відтворення автономії в Криму // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – 2001. – №6.
- 23.Щербінін В. Статус больше, чем жизнь?! // Советский Крым. – 1990. – 30 ноября.
- 24.Смирнова Є.В. Правова організація прямого народовладдя в Криму // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2001. – №2.
- 25.Відомості Верховної Ради України. – 1991. – №9.

SUMMARY

The article is devoted to the problem of Crimean autonomy and its evolution during the period of 1921-1991. The author touches upon the question of national minorities and their rights on the territory of Crimea. The conclusion about the fact of creation in February 1991 of a new type of autonomy, but not renewed Crimean Autonomy Soviet Socialist Republic is done.

О.О. Сушко

УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО 20-Х РР. ХХ ст.: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДВАЛИНИ СУЧАСНИХ ІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Науковий інтерес до проблем розвитку українського суспільства періоду, який у вітчизняній історіографії за радянською традицією прийнято позначати як нова економічна політика (тут і далі неп), не втихає вже продовж останніх двох десятиріч. У даній статті маємо на меті провести порівняльний аналіз вітчизняної та зарубіжної історіографії в царині вивчення проблеми розвитку такого феномену українського суспільства 20-х років ХХ ст. як соціально-економічний аспект нової економічної політики.

Загальновідомим є той факт, що початок 1990-х років виявився перехідним для вітчизняної історичної науки. Історіографічна криза супроводжувалася пошуком нових підходів і шляхів наукового переосмислення малодосліджених соціально-економічних проблем з історії України 20–30-х років ХХ ст., вивченням та систематизацією архівних джерел, але за умов існування “старих” методологічних засад. Звернення до раніш закритих для доступу науковців джерел, захоплення викриттям так званих “білих плям” стали характерними ознаками історіографії 90-х років ХХ ст. Але все це не супроводжувалося переосмисленням теоретичних питань історичного пізнання. Домінуючими продовжували залишатися теми “соціалістичного будівництва”, “робітничого класу” [1; 2; 3]. На теоретичних засадах радянської історіографії були зроблені дисертаційні роботи, присвячені питанням промислового і соціально-економічного розвитку України періоду непу Б.Г. Головка [4], М.Ф. Анісимової [5], О.М. Бута [6], С.Р. Ляха [7]. Теоретична конструкція – “неп кращий воєнного комунізму, а продподаток ефективніший від продрозкладки”, – яка пронизувала праці істориків першої половини 90-х років ХХ ст., не претендувала на значення концептуального прориву в історіографії непу.

Основні проблеми, навколо яких сперечалися українські історики 90-х років ХХ ст., торкалися визначення хронологічних рамок функціонування нового економічного курсу, дослідження конкретних вузьких питань. Публікації з маловідомих проблем історії України сенсаційного характеру чергувалися з традиційними фактологічними дослідженнями, але дослідники так і не стали на шлях системного аналізу самого феномену непу.

Здійснено ряд досліджень, присвячених місту в період непу. Серед них – докторська дисертація В.В. Підгаєцького, в якій за матеріалами статистичних переписів 1923 та 1926 рр. досліджена соціальна структура міського населення УСРР [8]. Соціально-демографічні процеси у містах УСРР 20-х років ХХ ст. вивчав Д.К. Гринь [9]. Незважаючи на позитивні

сторони, ці дослідження мали статистично-констатуючий характер. Життя українського міста, його соціально-економічні уклади, соціально-професійна структура приватного підприємництва, духовна і матеріальна культура, ментальність самого населення залишилися мало дослідженими.

Новими за постановкою теми можна визнати наступні роботи. Так, Ю.П. Волосник звернув увагу на роль міських рад в здійсненні непу, виокремлюючи проблему приватної торгівлі та регулятивні функції державних органів [10]. К.В. Лобач дослідила історичний досвід регламентації споживчого ринку України в 20-х роках. Вона подала своєрідне тлумачення абревіатури “непу” – “нормальна економічна політика” [11].

Грунтовною і поки що єдиною з точки зору структури і досягнення наукових результатів, на нашу думку, є дисертаційна робота В.В. Лантуха про розвиток торгівлі в УСРР 20–30-х років ХХ ст., в якій розвиток приватної торгівлі виділено окремим розділом [12]. Автор розглядає еволюцію основних форм торгівлі до 1932 р., хоча приватна і кооперативна втратили своє первісне значення ще наприкінці 20-х років ХХ ст., але хронологічні рамки функціонування непу є виваженими – 1921-1928 рр. Його праця суттєво відрізняється від монографії О.А. Пиріг, яка намагалася показати розвиток торгівлі з давніх часів і до сучасності, а тому не всі періоди нею вичерпно висвітлені [13].

До праць методологічного характеру слід віднести колективну монографію з історії економічної думки в Україні, автори якої висловили низку принципово важливих теоретичних положень стосовно економічної ситуації в українському суспільстві 20-х років ХХ ст. [14].

Сучасна історіографія непу поповнилася низкою праць про соціально-економічний розвиток села 20-х рр. ХХ ст. Необхідно назвати ґрунтовну монографію В.В. Калініченка про селянське господарство України періоду непу, яка є першою і єдиною роботою такого рівня, що побачила світ у 90-х роках [15]. Предметом його історико-економічного дослідження є індивідуальне (приватне) селянське господарство 20-х років (селянська родина, земельна громада, орендні відносини, землекористування, циклічність сільськогосподарського виробництва, трудовий баланс, сільське населення, промисли), тобто приватне підприємство товарного типу. Автор називає основні економічні важелі непу, не ідеалізує їх, а навпаки вказує на існування та використання в селі командно-адміністративних методів управління, які ігнорували принципи свободи господарської ініціативи і діяльності, врахування приватних інтересів селянського господарства, позбавляли правових гарантій тощо [15.-С.65]. Вражає кількість статистично-економічних даних і відомостей, використаних автором, що свідчить про ґрунтовну джерельну базу його дослідження.

На початку 90-х рр. побачила світ хрестоматія, упорядкована Т. Шаніним, яка увібрала найсучасніші визначення і тлумачення понять “селянство”, “селянське господарство”, “селянське сімейне господарство” (двір) [16].

Вивченню історико-теоретичних підвалин та соціально-економічних особливостей розвитку українського суспільства сприяли дослідження кооперативного руху в УСРР періоду непу. Проблеми теорії і практики сільськогосподарської кооперації досліджував В.І. Марочко, який показав механізм її одержавлення та організаційно-економічного підпорядкування, порівняв ленінське бачення кооперації з основними принципами теорії кооперації О.В. Чаянова [17]. Малодосліджені аспекти кредитної кооперації, функції податкової політики радянської держави, її фіскальний характер, купівельну спроможність сільського населення та інші проблеми соціально-економічного розвитку українського суспільства періоду непу знаходимо в докторській дисертації А.Г. Морозова [18]. Особливості кооперативного руху в 1917-1920 рр. вивчав І.А. Фареній [19], а його розвиток у національних районах 20-х років дослідив В.М. Мазур [20], який торкнувся деяких форм приватного підприємництва серед національних меншин. Проблемам національного кооперативного руху була присвячена міжнародна наукова конференція, яка відбулася в червні 2001 р. у Києві, на якій у наукових доповідях В.І. Марочка, С.Д. Гелея висвітлювалися історико-економічні питання розвитку кооперації та підприємництва в роки

непу [21.-С.67-73]. Дослідники кооперативного руху 20-х років вважають, що кооперативна система залежала від держави, була підпорядкована нею для усунення приватної торгівлі та промислового підприємництва, особливо на селі.

У 2000 р. науковці Інституту історії України НАН України підготували та опублікували колективну [22] та одну індивідуальну монографії [23], присвячені виявленню суперечливих і малодосліджених проблем соціально-економічного розвитку українського суспільства періоду непу.

У ґрунтовних працях С.В. Кульчицького, опублікованих упродовж останніх десяти років, викладено нове бачення концептуальних засад політичного та соціально-економічного розвитку України в 20–30-х роках ХХ ст. Він одним з перших розпочав аналіз спільних та відмінних ознак “воєнного комунізму” і непу, зазначивши суперечливу і не завжди послідовну лєнінську оцінку економічного розвитку, його мінливе ставлення до ринку. [24]. Привертає увагу думка вченого стосовно поняття “нова економічна політика”. “Мабуть, найбільше і найчастіше, – зазначає С.В. Кульчицький, – неп ототожнювався з приватним підприємництвом і фігурою фабриканта, концесіонера, банківського ділка, торговця-оптовика, а слово “непман” стало узагальнюючим для підприємців-приватників різних професій” [24.-С.178]. Слушно зауважує він про те, що неп не був цілісною системою заходів, а насамперед політикою, яка постійно переглядалася, змінювалася, фактично не сприймалася лєнінським оточенням [24.-С.28-32]. Його монографія, яка вийшла друком в 1996 р., присвячена аналізу політичного та соціально-економічного розвитку УСРР в період “воєнного комунізму” та непу [25]. Концептуально новим є висновок про те, що позитивний вплив непу на економічний розвиток не слід вважати результативністю “лєнінського генію”, а нормальним наслідком товарного виробництва [25.-С.178]. Праці вченого є вагомим внеском в історіографію непу.

Теоретичні та соціально-економічні проблеми непу, але в контексті національної політики радянської держави, досліджував Л.М. Новохатько, хоч приватне підприємництво згадується ним побічно [26; 27].

Зарубіжна історіографія непу і політико-економічної системи радянської держави 20–30-х років також поповнилася новими працями за останні десять років, переважна більшість яких торкалася проблеми сталінізму. Західні дослідники вивчали політичні причини становлення тоталітаризму, наслідки масових репресій, а тому економічні питання їх цікавили дещо опосередковано. Вони виокремлювали відносний лібералізм економічного життя суспільства 20-х років, підкреслювали його вплив на відродження деяких національних ознак культурно-освітнього і духовного життя, зосереджуючись також на питаннях українізації, “зміновіховства”, “націонал-комунізму” [28; 29]. Необхідно зауважити, що монографічні дослідження 90-х років ХХ ст., авторами яких були зарубіжні історики, вирізнялися ґрунтовністю теоретичного аналізу, наявністю архівних джерел, наукової літератури та періодичних видань, яких бракувало їхнім попередникам. Наприклад, у 1997 р. у Лондоні побачила світ фундаментальна робота, 14 розділів якої висвітлювали політико-економічні проблеми соціалістичного будівництва в СРСР досліджуваного нами періоду [30].

Розпад СРСР та крах світової системи соціалізму не зменшив наукового інтересу західних політологів до нашого історичного минулого, а навпаки викликав своєрідний бум на книжковому ринку зумовив появу нових досліджень. Колишні “радянологи” стали об’єктивними позитивістами, досліджуючи “сталінізацію радянського суспільства”, особливості непу, економічної кризи кінця 20-х років [31; 32]. Наприклад, фундаментальна монографія М. Хільдермаєра була присвячена вивченню особливостей становлення і розвалу першої соціалістичної держави – СРСР, де висвітлюється і період непу [33]. Він показав багато різних проблем цього періоду, звернув особливу увагу на становище соціально-професійних груп, у тому числі й непманів [33.-С.157-263]. До ґрунтовних праць слід віднести монографію А. Буллока про життєдіяльність двох диктаторів (Гітлера і Сталіна) та про становлення і функціонування двох диктаторських режимів тоталітарного типу [34]. Його оцінка непу не виходить за теоретичні рамки загальноприйнятої західними дослідниками концепції, яку він аргументовано висвітлює в контексті боротьби за політичне

верховенство в СРСР після смерті Леніна [34.-S.349-351].

В 1997 р. вийшла з друку робота А. Гайнріха про соціально-економічні та політичні зміни в УСРР 20–30-х років, автор якої цілком поділяє теоретичні засади сучасної німецької історіографії стосовно непу, але намагається компенсувати брак власних теоретичних обґрунтувань фактологічним викладом матеріалу [35]. Деякі аспекти переходу від політики “воєнного комунізму” до непу в сільському господарстві УСРР 20-х років, можна знайти в статті О. Долуд [36.-S.316-328], але простежується вплив теоретичних надбань сучасної історіографії непу, особливо української. До речі, зарубіжна політологічна наука, яка зверталася до радянської проблематики, дуже часто потрапляла в концептуальний та фактологічно-схематичний полон радянської історичної науки, а тепер почасти копіює нові стандарти та відповідний понятійний апарат сучасної української історіографії, але критично.

Російські історики, які в 60–80-х роках ХХ ст. опублікували десятки книг з теорії та історії непу, продовжували його дослідження і в наступні роки, переосмислюючи деякі концептуальні сторони. У 1990 р. вийшла друком книга, упорядники якої звернули увагу на дискусію між О.С. Преображенським та М.І. Бухарінін стосовно перспектив і темпів економічного розвитку [37]. На початку 90-х років російські історики розглядали “воєнний комунізм”, як вимушену політику радянської держави, тобто відчувалася усталена роками історіографічна традиція, хоча підкреслювалося, що це була “економічна політика” періоду громадянської війни, різновид державного соціалізму, метод соціалістичного будівництва [38].

З’ясування суті економічної політики радянської держави періоду 20-х рр. продовжувалося досить активно в російській історіографії протягом останніх десяти років, про що свідчать праці молодих і відомих в історичній науці вчених [39-42].

Аналіз вітчизняної та зарубіжної літератури з історії соціально-економічних відносин в Україні у 20-х роках ХХ ст. засвідчує наявність значної кількості ґрунтовних праць, написаних на нових архівних джерелах, з новими теоретичними підходами. Нове концептуальне бачення суперечливих проблем перехідного періоду відбувається шляхом подолання стереотипів, методологічного багажу, схем і догм, радянської історіографії, пошуку нових тем системного характеру. Історики спромоглися написати історію підприємництва, але від давніх часів до революційних подій 1917 р. [43; 44]. Проте, у сучасній українській історіографії немає колективних та індивідуальних праць з історії становлення та розвитку приватного підприємництва в Україні періоду непу, немає і ґрунтовних історико-теоретичних праць концептуального спрямування з суперечливих і водночас ключових питань історичного процесу.

Таким чином, аналіз політологічної та науково-історичної літератури, опублікованої в Україні та поза її межами – в колишньому СРСР, в країнах західного світу протягом ХХ – початку ХХІ ст. дозволяє констатувати про наявність великої низки праць присвячених питанням соціально-економічного розвитку українського суспільства у 20-х роках ХХ ст. загального характеру, та незначної кількості з конкретних питань становлення і функціонування приватного підприємництва в роки непу. Дослідження саме цих питань, на наш погляд, має стати базою для переосмислення феномену непу.

Джерела та література

1. Бойко Н.К. Рабочий класс Украины в период социалистического строительства. – К., 1990.
2. Лях С.Р. Наймана праця в сільському господарстві України в умовах непу. – К., 1990.
3. Ганжа О.І. Державне регулювання соціально-економічних відносин на селі в умовах непу // Український історичний журнал. – 1990. – №10.
4. Головка Б.Г. Рабочие сахарной промышленности УССР (1921-1932 гг.): Автореф. дисс... канд. истор. наук. – Харьков, 1990.

5. Анисимова М.Ф. Органы партийно-государственного контроля и осуществление социально-экономической политики (1921-1925 гг.): Автореф. дисс... канд. истор. наук. – К., 1991.
6. Бут А.Н. Организация управления промышленностью Украины в 1921-1941 гг. (Историко-партийный аспект): Автореф. дисс... докт. истор. наук. – К., 1991.
7. Лях С.Р. Сельскохозяйственные рабочие Украинской ССР в 20-е годы: Автореф. дисс... докт. истор. наук – К., 1991.
8. Подгаецкий В.В. Социальная структура населения городов Украины в годы нэпа: (Опыт многомерного статистического анализа материалов переписей 1923-1926 гг.): Автореф. дисс... докт. истор. наук. – М., 1992.
9. Гринь Д.К. Соціально-демографічні процеси в містах України (1920-1930 рр.): Автореф. дис... канд. істор. наук. – К., 2000.
10. Волосник Ю.П. Діяльність міських рад України по здійсненню непу у 1921-1928 рр.: Автореф. дис... канд. істор. наук. – Запоріжжя, 1993.
11. Лобач К.В. Історичний досвід регулювання споживчого ринку України в період непу (Історико-економічний аспект): Автореф. дис... канд. істор. наук. – К., 1994.
12. Лантух В.В. Торгівля в Україні в 1921-1932 рр.: Автореф. дис... докт. істор. наук. – Харків, 1995.
13. Пиріг О.А. Ринок і торгівля України (історичний аспект). – К., 1996.
14. Дослідження з історії економічної думки в Україні (кінець XIX – XX ст.). – К., 1996.
15. Калініченко В.В. Селянське господарство України в період непу: історико-економічне дослідження. – Харків, 1997.
16. Великий незнакомец. Крестьяне и фермеры в современном мире. – М., 1992.
17. Марочко В.І. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861-1929 рр.). – К., 1995.
18. Морозов А.Г. Кредитна сільськогосподарська кооперація УСРР в роки непу: Автореф. дис... докт. істор. наук. – К., 1994.
19. Фареній І.А. Український кооперативний рух у період 1917-1920 років (історичний аспект): Автореф. дис... канд. істор. наук. – Запоріжжя, 2000.
20. Мазур В.М. Кооперативний рух у національних районах Української РСР (1921-1929 рр.): Автореф. дис... канд. істор. наук. – Харків, 2000.
21. Національний кооперативний рух та структурні зміни в економіці України ХХІ століття. Міжнародна науково-практична конференція. Київ, 26-27 червня 2001 р: Зб. наук. праць учасників конференції. – К., 2001.
22. Сутність і особливості нової економічної політики в українському селі (1921-1928 рр.). – К., 2000.
23. Ганжа О.І. Українське селянство в період становлення тоталітарного режиму (1917-1927 рр.). – К., 2000.
24. Даниленко В.М., Касьянов Г.В., Кульчицький С.В. Сталінізм на Україні: 20–30-ті роки. – К., 1996.
25. Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928). – К., 1996.
26. Новохатько Л.М. Проблеми соціально-економічного і культурного розвитку України в контексті національної політики (20–30-ті рр. XX ст.). – К., 1998.
27. Новохатько Л.М. Національний аспект доктрини “соціалістичної реконструкції” (спроба історико-теоретичного переосмислення). – К., 1997.
28. Боффа Дж. История Советского Союза: В 2 т. – М., 1990. – Т. 1. От революции до Второй мировой войны, 1917-1941.
29. Морен Эдгар. О природе СССР. Тотальный комплекс и новая империя. – М., 1995.
30. Grant Ted. Russia from revolution counter-revolution foreword. – L., 1997.
31. Maier Robert. Stalinismus: Die zwanziger Jahre. – Wiesbaden, 1990.
32. Die Sowjetunion im Zeichen des Stalinismus / Herausgegeben von Antonio Peter und Robert Maier. – Köln, 1991.

33. Hildermeir Manfred Geschichte der Sowjetunion 1917-1991: Entstehung und Niedergang des ersten sozialistischen Staates. – München, 1998.
34. Bulloch Alan Hitler und Stalin: Parallele Leben / Aus dem Enge. Von Karl Henz Silber und Helmut Eltlinger. – B., 1991.
35. Heinrich Andreas. Die sozialistische Transformation der Ukraine, 1917-1934. Analyse der politischen, ökonomischen und sozialen Veränderungen. – Marburg, 1997.
36. Dolud Olena Barterhandel in der ukrainischen Landwirtschaft: Ursachen und betriebswirtschaftliche Konsequenzen // Osteuropa Wirtschaft. – 2000. – №3.
37. Пути развития: дискуссия 20-х годов: Е.А. Преображенский, Н.И. Бухарин. – Л., 1990.
38. Историческое значение нэпа: Сб. научных трудов. – М., 1990.
39. Цакунов С.В. В лабиринтах доктрины: Из опыта разработки экономического курса страны в 1920-е годы. – М., 1994.
40. Гимпельсон Е.Г. Нэп и советская политическая система в 20-е годы. – М., 2000.
41. Зеленин И.Е. Был ли “колхозный неонэп” // Отечественная история. – 1994. – №2.
42. Осокина Е. За фасадом “сталинского изобилия”: Распределение и рынок в снабжении населения в годы индустриализации 1927-1941. – М., 1998.
43. История предпринимательства в России. – М., 2000. – Кн. 1: От средневековья до середины XIX века.
44. История предпринимательства в России. – М., 2000. – Кн. 2: Вторая половина XIX – начало XX века.

SUMMARY

The article is devoted to the analysis of contemporary historiography of such actual problem in Ukrainian history as new economic policy (nep). The author describes the main works of Ukrainian, Russian and western researchers and resumes that special attention to such phenomenon as private entrepreneurship has not paid.

Г.Т. Капустян

СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ УКРАЇНСЬКИМ СЕЛОМ У ПЕРІОД “НАДЗВИЧАЙЩИНИ” (КІНЕЦЬ 1927 – 1929 РР.).

Актуальність проблеми взаємин дії влади і народу набуває особливого значення в переломні епохи розвитку людства. Саме тоді відбуваються кардинальні зміни в житті країни, глибина і послідовність, методи і темпи проведення яких залежать від суті і логіки партнерства сторін – держави і суспільства. Зокрема, для України першої половини XX ст. ця залежність найбільш повно і чітко проявлялася у співробітництві і протистоянні радянської влади і селянства, яке складало абсолютну більшість населення України.

Важливим для порубіжних часів постає врахування історичного досвіду минулих епох. Період 1920-х років (активне запровадження, розбудова і злам непу) багато в чому слугує прикладом для сучасників в царині важливої функції суспільного організму – влади і управління.

Проблему організації влади та управління українським селом протягом 1920-х років у тому чи іншому аспекті порушували історики В.І. Кравченко [1], В.М. Лазуренко [2], С.В. Кульчицький [3], однак, варто було б зосередитися на дослідженні системи управління українським селом в період “зламу” непу – переддень здійснення сталінської революції “зверху” – запровадження надзвичайних заходів.

Утвердження одноосібної сталінської влади потребувало підпорядкування владних важелів на різних рівнях адміністративного управління. Реорганізація системи сільської